

STANISLOVAS MOSTAUSKIS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

FOUCAULT: APIE ISTORIJOS ATSTUMTĄ BEPROTYBĘ

M. Foucault: About Madness as Historical Condition

SUMMARY

The purpose of this article is to sketch the ontology of history suggested by the scholar of the postmodern mind, Michel Foucault, and at the same time to provide one of the possible answers to the question, "What most general assumptions have determined the modern type of human?"

The argued hypothesis is as follows: the concrete anthropological type named the Western human can be named through the relation with contents, the rejection of which has established the assumptions for the origin of that type.

Foucault distinguishes between a "dialectic" perception of historical development based on self-evolving "positive" powers from something what doesn't exist positively, but has power to establish such positive condition. Such separation is based on a fundamental ontological presumption: subsistence is not just a space that belongs to history, including all existing and possible positive facts. Subsistence is also that fertile emptiness which only allows the latter ones to exist. In other words subsistence is emptiness that can't be grasped positively; it is nothingness rewarded with ontological authority.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas įtakingo postmodernistinės filosofijos ideologo Michelio Foucault beprotybės koncepto ir šiuolaikinio žmogaus tipo genezės analizei. Glaustai aptariami filosofo sukurtos „istorijos ontologijos“ apmatai, siekiama pateikti vieną iš galimų atsakymų į klausimą, kokios bendriausios prielaidos lėmė šiuolaikinio žmogaus tipą. Įrodinėjama iškelta hipotezė, kad *konkretus antropologinis tipas, vadinamas Vakarų žmogumi, gali būti nusakomas per santykį su turiniais, kurių atmetimas ir sukūrė prielaidas tam tipui atsirasti.*

RAKTAŽODŽIAI: Foucault, beprotybė, psichinė patologija, nebūtis, skiriamasis gestas, antropologinis tipas.

KEY WORDS: Foucault, madness, pathology of mind, non-existence, differential gesture, anthropological type.

Michelis Foucault (1926–1984) buvo vienas tų didžiųjų postmoderno epochos mąstytojų, kurie neatsispyrė pagundai pasiūlyti tokį neklasikinį mąstymo būdą, kuris nesutaptų nei su viena anksčiau viešpatavusia tradicine Vakarų filosofavimo paradigma. Knygoje *Nietzsche, istorijos geneologija* jis rašo: „Tradicionius visuotinio požiūrio į istoriją ir praeities atkūrimo, kaip nuoseklios ir nenutrūkstamos raidos konstravimo būdus būtina sistemingai demontuoti.“¹ Peržengti klasikinės Vakarų mąstymo tradicijos paradigmų nužymėtas ribas ir kartu atverti naujas kūrybiško mąstymo erdves Foucault reiškia: *įsisąmoninti to mąstymo prielaidas analizuojant jų istorinį kintamumą*. Visa tai prancūzų mąstytojas daro vardan grandiozinio projekto – atskleisti šiuolaikinio Vakarų žmogaus ir pamatinių jo mąstymo nuostatų genezę.

Užsibrėžto tikslo analizę galime pradėti iškeldami ir ieškodami atsakymų į tris esminius klausimus: ką vadiname atmetamais turiniais, kas yra tą atmetimą įgyvendinantis gestas ir kaip suprantamas istorinis kontekstas, kuriame tas gestas realizuojamas? Atsakymai į šiuos klausimus sudaro neišardomą sampyną. Ją nagrinėjant tikimės nusakyti bent dalį prielaidų, lemiančių Foucault požiūriu, šiuolaikinio žmogaus tipą.

Pirma, akivaizdu, kad pateikta hipotezė minėtą tipą nusako negatyviai, per santykį su tuo, kas jis nėra. Į tyrimų lauką tai leidžia įtraukti beprotybės konceptą, aprėpiantį viską, ką toks žmogus atmeta kaip savo svetimybę. Antra, šiame apibrėžime išskiriamas „gestas“, kuriuo beprotybė atpažįstama kaip kaž-

kas svetima ir tuo pačiu išstumama į žmogiškumo marginalijas. Ir trečia, šis atmetimo gestas, kaip išsiaiškinsime, grindžia naują istorinės raidos sampratą, papildančią mūsų nagrinėjamą tipą istorijos ontologijos aspektu.

Kalbėti apie atstumiamus turinius reiškia kalbėti apie tokią visumą, kuri gali būti nusakyta ne-proto terminu. Taigi mes kalbame apie tokį antropologinį tipą arba tiesiog tokį žmogaus tipą, kuris nusakomas *fundamentalnia proto ir ne-proto (arba tą patį reiškiančios ne-beprotybės ir beprotybės) perskyra*.

Šiuolaikinis žmogus – tai tipas, nusakomas per tapatumą vienai šios priešpriešos pusei ir atitinkamai – per netapatumą kitai. Tačiau nereikia skubėti šios perskyros traktuoti tik kaip sveikos psichikos, apginkluotos racionalių intelektu, ir psichinės patologijos apimto intelekto priešpriešos. Tiesa, kad kalbėdami apie proto ir ne-proto priešpriešą kalbame apie sveiko ir liguisto intelekto netapatumą, tačiau toks teiginys nepasako nieko naujo apie šio netapatumo grindžiamą subjekto tipą. Svarbiau pasakyti štai ką: *kalbėdamas apie jų netapatumą Foucault siūlo išgirsti apie „buvusių“ jų vieningumą ir apie tą vieningumą suskaldžiusį skyrimo / atmetimo gestą*. „Buvęs“ vieningumas nusako teritorijas, apie kurias dar tik kalbėsime. Kol kas pasakysime tiek – tai teritorijos, *kuriose dar nėra subjekto, dar nėra to žmogaus, kurį esame pratę matyti aprašomą konkrečiame istorijos erdvėlaikyje*. Būtent todėl, kalbėdami apie minėtą perskyrą, mes ne tik nurodome tą jos pusę, su kuria tapatiname žmogų, kartu mes minime esminį skyrimo momentą, per kurį toks žmogus

„gimsta“; ir šaltinį, iš kurio jis atsiranda – kitaip tariant, pozityviai nenusakomą vaisingą potenciją. Taigi mes turime tris struktūrinius mazgus: šiuolaikinį žmogų, apibūdinamą *proto* ir *ne-proto* perskyra; perskyrą realizavusį gestą; ir, pagaliau, šaltinį / potenciją, kuriame tas gestas skleidžiasi. Pabandykime šiuos mazgus apibūdinti siedami juos su *beprotybės* sąvoka.

Neabejotina, kad nūdienos Vakarų tiek akademinis pasaulis, tiek ir filisterinė sąmonė beprotybėsje regi psichinę patologiją, siejamą pirmiausia su medicinos mokslo sritimi. Foucault požiūriai tarsi nenukreipti į šios nuostatos neigimą, tačiau jo pasiūlyta perspektyva tiek išplečia su beprotyste siejamo diskurso ribas, kad kalbėti apie beprotybę tik iš medicinos / psichologijos pozicijų tampa nebeįmanoma. „Reikia sukurti kitos beprotybės rūšies istoriją – rūšies, kuri leidžia žmonėms, per suverenaus proto gestą, uždarančią kitą beprotnamin, komunikuoti ir atpažinti save negailestingoje ne-beprotybės kalboje.“² Kitaip tariant, naujojo žmogaus tipo šaknų reikia ieškoti tokioje teritorijoje, kuri suverenaus proto karalyste virstų tik per nuolatinę beprotybės išstūmimą anapus jos sienų. Teritoriją, kurios „išvalytuose“ landšafetuose žmogus atrastų pats save kaip „jau protingą“. Galiausiai, teritoriją, kurios ribų peržengimą jis sutapatintų su susvetimėjimu savo paties atžvilgiu. *Nuo tam tikro istorijos momento Vakarų žmogus save apibrėžė būtent tokiau fundamentaliu gestu: aptikti ir atpažinti save kaip tokį (kaip protingą) tik atsiribojant nuo kito, kuris atpažįstamas būtent kaip Kitas, kaip ne-protingas. Kitas nereiškia tik kitą individą /*

beprotį; čia Kitas – tai bet kuri galimybė, kurios nepasirinkimas, – nuolatinis nepasirinkimas – užtikrina proto karalystės pilietybę.

Ką nori pasakyti Foucault? Atpažinti save „negailestingoje“ ne-beprotybės kalboje reiškia atpažinti save tame diskurse, kuris padės pagrindus iki šių dienų funkcionuojantiems psichologijos, psichiatrijos ir psichopatologijos mokslams, atkartojantiems konkretų subjektyvumo tipą, vadinantį save Vakarų žmogumi. Tipą, kuris tapo įmanomas tik dėl tam tikro skyrimo gesto, nužymėjusio konkretų išorinį kontūrą ir patalpinusį save jo viduje. Anapus kontūro buvo iškelta visa tai, ką naujasis žmogus atsisakė atpažinti kaip „savą“ ir nuo ko atsiribojo. Tačiau būtent šiame judesyje akivaizdi tarpusavio priklausomybė: tai, kas tokį žmogų konstituoja kaip jo kraštutinė riba, arba nuo ko jis kaip toks prasideda ir kur baigiasi – yra beprotybė. *Ir būtent nuo to istorinio „momento“ galime apie beprotybę kalbėti kaip apie alienaciją, susvetimėjimą; tapti bepročiu reiškė peržengti minėtą išorinę ribą, susvetimėti savo paties atžvilgiu, tapti Kitu.* Tiek Aš studijos per santykį su Kitu (psichologija), tiek Kito sudijos, nurodančios į Aš (psichiatrija ir psichopatologija) – visa tai daugiausia ir sudaro naujosios Vakarų antropologijos prielaidas.

Prisiminkime: apibūdinami naujajį žmogų proto ir beprotybės perskyra, paminėjome „buvusio“ jų *vieningumo* sritį. Taip pat nurodėme, kad tam tikra tos srities „saviorganizacija“ ir protingas žmogus taptų savaime suprantama tapatybe, turėjo būti atliktas skyrimo gestas; gestas, kuris ne tik išskyrė beprotybę

kaip kažką priešingą žmogui, bet kuris kartu tą žmogų ir pagrindė. Apie kokią sritį mes kalbame? „Reikia rasti tą suokalbio momentą, – plėtoja savo teiginius mąstytojas, – kai ne-beprotybė dar pilnai nesitapatino su tiesos karalija ir neapibrėžė savęs priešpriešos poetika.“³ Ne-beprotybė čia yra tai, ką mes vadiname sveiko proto karalija su visomis jai priklausančiomis teritorijomis. Kodėl Foucault renkasi tokią neįprastą retoriką? Kad nurodytų į sritį, kuri, jo nuomone, yra ankstesnė už padalijimą į protą ir ne-protą, arba kitaip – į ne-beprotybę ir beprotybę; sritį, kurioje ir kyla skyrimo gestas kaip visa ko pradžia. Kitaip ją jau pavadiname šaltiniu / potencialia.

Sakydami, kad sritis, apjungianti atskirtuosius dėmenis, yra „ankstesnė“ už juos, neturime omenyje paprasčiausio chronologinio pranašumo, kuris ją patalpintų į istoriją, tiksliau, ankstesnę istorijos tašką. Tą sritį Foucault patalpina anapus istorijos – labai keistame *anapus*, kuris neturi jokios pozityviai apibrėžtos erdvės, tačiau nepaisant to, ontologinio šaltinio teisėmis inicijuoja istoriją kaip tokią, ir atsikartojančio „išorinio kontūro“ pavidalu grindžia bei lydi kiekvieną konkretų istorinį „dabar“. Toks „istorijos anapussybės“ apibūdinimas, be abejo, reikalauja paaiškinimo. Pradėkime nuo klausimo: ką reiškia būti anapus istorijos ir tuo pačiu tą istoriją grįsti?

Foucault, paveiktas daoizmo mąstymo tradicijos, siūlo istorijos audinyje atrasti „plyšį“, kitaip vadinamą *nuliniumi istorijos tašku*, kuriame istorija dar nėra savimi, t.y. neturi jokio apčiuopiamo pozityvumo, jokios autonomiškos erdvės. Tai plyšys, kuriame istorija regima (tik-

liau, neregima) kaip niekis, tuštuma, teritorija be teritorijos ar tiesiog nebūtis. Tačiau kartu ši nebūtis yra vaisinga potencialija, „istorija“ kaip nesudalintas visa ko šaltinis, kuriame dar neatliktas skyrimo veiksmas. Tai savotiška „metafizinio“ vienio koncepcija, vienio kaip potencialios, kuris pozityviai neegzistuoja, nes „dar“ savęs nesudalino, t.y. nepavertė daugiu, jau turinčiu tam tikrą tvarką erdvėje ir laike. *Vienis ir daugis – tai nebūtis ir pozityviai apčiuopiama istorija; istorijos plyšys – jų sąsają įtvirtinanti metafora. Kartu plyšys – daugio pradžia, skiriamasis gestas, kuriuo vienis / nebūtis save reorganizuoja, pervesdama į pozityvios būties registrą.*

Pabandykime apibūdinti šią paradoksaliai nebūtį įvesdami beprotybės terminą. Tai sritis, kurioje protas ir beprotybė nebuvo atskirti, o tai reiškia, sritis, kurioje jie „dar“ neegzistavo – nes egzistencija apibūdina tik tai, kas yra pozityviai, kas priklauso istorijai. Kitaip tariant, ten, kur beprotybė ir protas sudarė neaiškiai ir nediferencijuotą visumą, tame „ten“ jie neegzistavo. Skyrimo gestas, ribos tarp proto ir ne-proto nubrėžimas – tai kartu gyvybės, pozityvios būties įpūtimo gestas. „Nuo pat gimimo momento istorinis laikas priverčia tylėti kažką, ką vėliau tegalime apžvelgti kaip tuštumą, išsekimą, niekį. Istorija įmanoma tik ant istorijos nebūties pagrindo.“⁴ Šis pagrindas paradoksaliai dviprasmiškas: *viena vertus, tai „grynasis šaltinis“, iš kurio kyla istorija ir bet kokios ištarti žodžiai, kita vertus, tai tuštuma, kurios užmarštyje išsisklaido tai pozityviai kalbai nereikalingos nuosėdos.*

Taigi atrasti nulinį istorijos tašką, kuriuo skyrimo gestas pradeda / steigia isto-

riją, kartu reiškia aptikti to skyrimo rezultatus – Protą ir Beprotybę kaip dvi atskiras bei viena kitai svetimas teritorijas. „Pamatinis yra plyšys, nužymintis skirtumą tarp proto ir ne-protą.“⁵ Kalbėti apie sritį anapus istorijos tenka atsisakant tų žinių, kurias bet koks psichosomatinis procesas tiriantis mokslas sukaupe apie beprotybę. Jokia psychopatologijos sąvoka negali atlikti organizuojančios funkcijos – nes „konstituojantis yra gestas, išskiriantis beprotybę, o ne mokslas, kuris kuriasi po jau nustatyto skyrimo“⁶. Beprotybės „šaknys“ – istoriją steigiančiuose skyrimo gestuose, kurie istorijoje – ir iš istorinio diskurso pozicijų – neaptinkami. Aptinkami tik minėti skyrimo rezultatai: istorija kaip proto veiklos erdvė ir joje „autonomizuoti“ beprotybės inkliuzai. Ką siūlo Foucault? Į beprotybę žvelgti iš savotiškos „istorijos ontologijos“ perspektyvos, kuri kažkoku būdu sugebėtų įveikti istorinio (o tai reiškia – protingo) diskurso vienpusiškumą.

Ką dar reikia išgirsti? Istorija, per skyrimo gestą tapdama savimi, ne tik supriešina protą ir ne-protą. Ji supriešina juos nelygiaverčiu, hierarchizuotu santykiu: beprotybė atiduodama proto malonėn, o ne atvirksčiai (prisiminkime: kalbame tik apie Vakarų istoriją, ir net ne visą, o vieną konkretų jos tarpsnį). *Tai reiškia: aptikdamas save kaip protingą žmogus kartu aptinka „turį“ valdžią beprotybės atžvilgiu. Bet koks beprotybę tirias mokslas grindžiamas šios valdžios prielaida.* Pradžią pradžia yra čia, iš čia kyla ir prievarta, kurios pagalba „protas iš beprotybės išgauna jos kaip ligos ar klaidos tiesą“⁷. Protas / intelektas, remda-

masis medicininio pažinimo argumentu, uždare beprotį kontroliuojamoje tyrimų erdvėje, „savaime“ atmesdamas lygiaverčių santykių galimybę. Tačiau tai dar nereiškia, kad jis buvo apdovanotas sąvybėmis, kurios *a priori* jam suteikė valdžios privilegiją. Pastaroji atiteko tik dėl minėto skyrimo gesto, kuris nustatė lygybę tarp žmogaus ir protui paklūstančių „galimybių“, tuo pačiu atmesdamas beprotybę. Matyt, Foucault mintį galime apibendrinti taip: tam, kad protingas žmogus įgytų valdžią bepročio atžvilgiu, būtinos trys prielaidos: pirma, *beprotybė turėjo būti paversta proto priešingybe*; antra, *žmogus turėjo būti sutapatintas tik su viena šios priešpriešos puse – proto savivalda*; trečia, *pastaroji turėjo būti suvokiama kaip pranašesnė, kaip turinti teisę „valdyti“*.

Įveikti istorinio / protingo diskurso vienpusiškumą reiškia kalbėti apie anapus sritį „iki padalijimo“ atsisakant tiesos komforto, atsisakant „poilsio ir ramybės tiesoje“⁸ bei visų išankstinių nuostatų, suteikiančių protui teisę būti nugalėtoju. Atsisakant pabrėžti pilnatvę, kuria protas skelbiasi esąs – tada ir tik tada, sako Foucault, gali išryškėti minėta „anapus“ sritis, kurioje, atsiskirdami vienas nuo kito, gimsta protingas žmogus ir beprotis. Sritis, kuri juos apjungia grubia, neartikuliuota ir neverbalizuojama kalba, ankstesne už bet kurią „pozityvią“ kalbą. Sritis, kuri pamirštama, kurią pats skyrimo gestas nugramzdina užmarštin, ir viskas, kas skyrimo rezultatais iškyla į istoriją, yra privalomi tos užmaršties koreliatai. Užmarštis čia – tiesioginė nuoroda į nebūtį. Užmirštama tai, ko nėra ir nebuvo, atsimenama tik istorija, bet ne jos šaltinis.

Ką šiame modelyje svarbu pastebėti? Tokia priešpriešos samprata – Foucault bandymas konfliktuojančius narius vertinti be išankstinių simpatijų konkrečiai pusei, ypač tai, kurią mes pavadiname „sveiku protu“. Ši samprata nebando šiuos narius apibūdinti kaip tokius – ji kalba apie istoriją kaip valdžios santykių diskursą. Ir būtent tokių santykių perspektyvoje siūlo vertinti beprotybei suteiktas „ligistumo“, „anormalumo“ ar „beprasmiškumo“ konotacijas.

Ką tuo nori pasakyti Foucault? *Proto ir ne-proto skirtis įtvirtino vienos „pusės“ viešpatystę ir tuo pačiu „pavergė“ kitą pusę.* Istorija – tai tokio nelygiaverčio santykio įakivaizdinimas. Pavergti beprotybę šiuo atveju reiškia atimti galimybę būti suprastai tiesiogiai, atimti galimybę komunikuoti be proto primestų tarpininkavimo struktūrų. Skyrimo gestas nutildė beprotybę – beprotybės žodžiai tapo neartikuliuota fonetika, o gestų akivaizdumą užpildė beprasmybė. Kuo istorijoje dar gali būti aktyvumas, negavęs proto valdžios leidimų?

Būtent todėl šiuolaikiniame psichinės ligos pasaulyje žmogus nebegali „susikalbėti“ su beprotybe. Viena vertus, yra „protingas žmogus, kuris į beprotybę deleguoja gydytoją, tuo pačiu nustatydamas bendravimą tik per abstraktų ligos universalumą“⁹. Ir kita vertus, yra beprotis, kuris su protinguoju gali bendrauti tik per ne mažiau abstraktų protą – o šis jam duodamas „kaip fizinė ir moralinė prievarta, anoniminis grupės spaudimas, konformizmo reikalavimas“¹⁰. Tai reiškia, sako Foucault, kad nuo tam tikro istorinio momento nebėra bendros kalbos, kurios pagalba jie

galėtų susikalbėti „tiesiogiai“. Tam steigiamas tarpininkavimo diskursas – psichopatologija – atspindintis ir įteisinantis proto valdžios įgaliojimus.

Prisiminkime, kad tokia situacija – griežtas proto ir ne-proto supriešinimas, neigiantis bet kokią dialogo galimybę – istoriniu požiūriu gan „jauna“. Ir tegul anksčiau toks „tiesioginis“ dialogas nebuvo nei rišlus, nei paprastas – svarbu, kad jis vyko, nors nesklanziai, trūkinėdamas, bet vyko. Foucault jo pėdsakų aptinka Vakarų viduramžių ir renesanso istorijoje. Tačiau beprotybės kaip psichinės ligos samprata nuo XVIII a. pabaigos grindžiama prielaida, kad toks dialogas neįmanomas. Ką tai reiškia? *Kad susikurtų psichiatrijos kalba* – „kuri yra proto monologas beprotybės atžvilgiu“¹¹ – turi būti nutildyta beprotybė, tiksliau, iš jos turi būti atimta galimybė kalbėti tai, ką protas pajęgtų išgirsti ir suprasti. Kadangi istorijos pasaulyje iniciatyva priklauso protui, teisingiau būtų tarti, kad ne tiek nutildoma beprotybė, kiek protas atsisako jos žodžius pastebėti kaip sau reikšmingus.

Nuo šiol beprotybė ir protas – tai dvi savyje uždarytos duotybės, kurios tarpusavyje santykiauti gali tik per jas siejančią skirtį – tarpininką, kurio konkrečias istorines formas nustato refleksyvus protas, pasitelkdamas psichiatrijos retoriką. Kuo tokiam kontekste tapo Vakarų žmogus? Ribos arba išorinio kontūro „kategorijomis“ nusakoma duotybe, apibūdinančia save per santykį su tuo, kuo ji nėra. Kas yra psichopatologijos mokslo objektas? Turiniai, kuriuos žmogus atstumia kaip kažką sau svetimą, teritorijos, kuriose žmogus jau nėra visai žmogus.

Nusakyti tam tikrą žmogaus tipą ribos kategorijomis reiškia aptikti, kur tos teritorijos prasideda, kur žmogus save aptinka kaip Kitą.

Mes kalbėjome apie istorijos plyšį kaip negatyvų ir pozityvų būties registrą siejančią metaforą, apie skyrimo gestą kaip negatyvaus būties registro galią atsikartoti pozityviu bei apie šio atsikartojimo rezultatus, nusakomus „proto diskurso“ ir jo atstumtų turinių priešprieša. Mes pabandėme parodyti, kaip šios priešpriešos pagalba Foucault siūlo apibūdinti šiuolaikinį žmogaus tipą. Šios priešpriešos modelis ne mažiau tinka ir konkrečiam kultūros tipui apibūdinti. Nuo ankstyvųjų viduramžių Vakarų žmogus save saistė santykiais su kažkuo, ką nusakė ne visai aiškiais beprotybės, pamišimo ir kitais terminais. „Gali būti, kad tai niauriai akistatai vakarietiškas Protas didele dalimi dėkingas už savo gelmę.“¹² Bet kuriuo atveju, proto ir beprotybės ryšys yra vienas vakarietiškos kultūros originalumo rodiklių, sako Foucault.

Šis ryšys, kaip jau minėjome, paskutiniaisiais amžiais įgavo aštrios priešpriešos pavidalą, kuriuo europietiška kultūra pristato tai, kuo ji atsisako būti. Šis pristatymas – tai ne tik atmetimo judesys. Tai ir savo kraštutinių ribų žymėjimas, be kurio priešprieša su atstumiamais turiniais būtų neįmanoma. Anot Foucault, tokių žymėjimo gestų netiria nei pažinimo, nei visuotinė istorija, todėl jis siūlo tokią tiriamąją analitiką, kuri klausia labiau apie kultūros ribas nei jos identitetą. *Arba, kas yra tas pats, bando apibūdinti kultūros identitetą per jos ribų nustatymą.*

„Galima būtų sukurti ribų istoriją – apie tuos neaiškius gestus, pamirštamus iškart juos atlikus, per kuriuos kultūra atmeta tai, kas taps jos Išore.“¹³ Būtent čia, teritorijoje, brėžiančioje pirmines demarkacines linijas, vyksta pamatinis pasirinkimas, pradinė diferenciacija, teikianti pavidalus istorijos pozityvumui. Istorija šiems pavidalams suteiks vertybines ar kitas konotacijas ir toliau jas puoselės savo tėkmėje, pamiršdama, kad tęsia ne savo pradėtą darbą. „Ne savo“ labiau ontologiniu, nei vertybiniu / prasminiu požiūriu. Vertybės / prasmės – istorinių konjunktūrų vaisiai, bet tai, kam tos vertybės suteikiamos, padalijimo gestu įkeliamą į istoriją iš „anapus“. Tokiu būdu istorija kyla ne pati iš savęs. Ją maitina jos plyšiai, neegzistuojantys ir pamiršami skyrimo gestai, kuriantys pozityviai egzistuojančias priešpriešas, kitaip tariant, realias istorines opozicijas, teritorijas šiapus ir anapus jau pravestų ribų. „Klausti kultūrą apie jos ribines patirtis reiškia klausti apie istorijos trūkį, per kurį ta istorija tarsi ir gimsta.“¹⁴ Ką reikia išgirsti šioje skiriančio gesto ontologijoje? Pirmiausia tai, kad ją Foucault supranta būtent kaip ontologiją. Pats skyrimo gestas nieko neturėtų stebinti: bet kurios istorinės epochos kultūra tiek savo viduje, tiek pagal išorinį kontūrą atlieka skyrimo judesius, nustatančius santykius tarp savęs ir svetimo. Mums svarbu, kad *tai toks skyrimo gestas, kuris inspiruoja istoriją, bet iš istorijos tapčiuopiamas kaip nebūtis, kaip tuštuma be teritorijos, kaip tai, kas neišvengiamai užmirštama.*

Bet tai toli gražu ne viskas. Foucault suproblemina istorijos raidos modelį:

istorijos plėtotės variklis slypi ne joje (tiksliau, ne vien joje), bet kažkur anapus istorijos – itin „komplikuotame“ anapus, kuris slypi tiek istorijos kaip tokios pradžioje, tiek ir „po“ kiekvienu istorijos dabar, nuo kurio atsispirdamas šis „dabar“ ir tegali būti. Pasinaudokime analogija su kūdikio psichikos raida: istorija „pradedama“ neartikuliuotos, kūniškos, riksmo nuo žodžio neskiriančios kalbos / būties masėje įvedant pirmąsias skirtis, palaiptamsiui įvaldant savo ribas nustatančias patirtis ir tuo pačiu išstumiant, pamirštant viską, kas lieka anapus tų ribų. *Būtent šie anapus įtvirtina savo valdžią istorijai, versdami kiekvieną jos momentą patvirtinti skyrimo rezultatus, t.y. versdami istorijos dabartį tapti savimi per nuolatinį skyrimo judesį.*

Čia kalbame apie skyrimo judesį, nusakomą kaip istorijos pradžią ir kaip kiekvieno jos dabarties momento „pagrindą“. Ši retorika nėra visai aiški, kai jos siūlomą modelį bandome perkelti į pozityvios istorijos erdvę. Kaip tokiu atveju reikia suprasti istorinių pokyčių mechaniką? Kai kalbame apie lūžius, skiriančius įvairias istorines epochas – tam tikrą makrolygmenį, Foucault modelis tarsi ir gali būti taikomas. Štai įvyko kažkoks aiškiau nenusakomas judesys, po kurio istorijoje galime apčiuopti akivaizdžius proto ir beprotybės santykių pokyčius – juk būtent taip, labai supaprastinant, galima apibūdinti XVIII a. subrandintą lūžį, išradusį beprotybę kaip psichinę ligą. Tokiu pat būdu galime mąstyti ir istorijos kaip tokios „pradžią“. Bet kaip suprasti daugybę smulkesnių pokyčių, kurie negali pretenduoti į epochos riboženklio sta-

tusą? Kiekvienas istorinis „dabar“, atsako Foucault, formuojasi per atožvalgą į savo anapusybę. Be abejo, jis nusakomas ir per istorinių priešastinių santykių tinklą, tačiau taip pat – ir per santykius su minėta anapusybe. Būtent tai ir reikalauja paaiškinimo.

Istorijoje kiekvienu dabarties momentu vykdomas skyrimo gestas, kuris realizuoja pasirinkimą tarp to, kas priimtina ir ko atsisakoma. *Kiekvienas dabarties momentas perstumia save „pirmyn“ rinkdamasis – ir tuo pačiu gestu patvirtindamas distanciją tam, ką šis pasirinkimas ignoruoja.* Tai reiškia, kad dabartis negali būti nusakoma tik pozityviai, kaip tai, kas jau yra, nes pasirinkta – tai, kas pasirinkta, gali būti tik per atribojimą nuo „draudžiamų“ pasirinkimų, per patį atribojimo gestą, dabartį neišvengiamai dalijantį į pozityvios istorijos registrą, organizuojamą racionaliomis pastangomis; ir išstumtus, pozityviai neaptinkamus turinius, kurie kiekviename pasirinkimo judesyje aktualizuojasi būtent kaip „atstumiami“, kaip „nesantys“. Čia nėra jokio bevardžio subjekto, kuris atliktų tą pasirinkimo judesį. Aišku, kad ir pats judesys neapdovanotas jokia pozityvia būtimi – jis visada lieka anapus būties / istorijos ir būtent todėl visada pasmerktas užmarščiai – nors būtent per jį istorija tampa tuo, kuo yra.

Galima net sakyti, kad tokia samprata keičia stereotipinį ateities, per dabartį grimstančios į praeitį, modelį. Jame tarsi nelieka ateities, vien tik dabartis, skaidanti save į tai, kas yra, ir į tai, ko nėra. Skyrimas vyksta nuolat – matyt, tai ir yra laiko seka – todėl pozityvūs skyrimo rezultatai gali tapti praeitimi.

Vienintelė ateitis čia – skyrimo prievartos nepatyrusi būties pilnatvė, kurioje skirtumai tarp „yra“ ir „nėra“ yra visai ne skirtumai (akivaizdu, kad pozityviam būties registrai pritaikytas žodynas čia bejėgis). Kaip skyrimo / atmetimo gestas suproblemina istorinės raidos modelį? *Jis – istorijos šaltinis. Ir kaip toks gali būti nusakomas trimis pavidalais: kaip skyrimas anapusybeje, pradedantis istoriją kaip tokią; kaip pasirinkimo gestas, inicijuojantis naujos epochos pradžią ir taip nukreipiantis istorijos eigą nauja kryptimi; ir kaip kiekvienu dabarties momentu realizuojamas pasirinkimo gestas.*

Kaip dažnai būna, duoti atsakymai ne tik atsako į keliamus klausimus, bet ir užduoda naujus. Istorinis „anapus“ nėra pakankamai aiškus: kartais visiškai akivaizdu, kad Foucault kalba apie negatyviai nusakomą būties registrą anapus istorijos. Būtent tokiu pavidalu jį aptarinėjome iki šiol. Tačiau kartais kyla įspūdis, kad minėtas anapus tapatinamas su istorinės šiapusybės marginalijomis, kurias, savo ruožtu, taip pat galima suprasti dvejopai. Pirmą, kaip ankstesnį istorijos tarpsnį, konkrečiai – Vakarų viduramžių / renesanso epochą, kuriai būdingas tam tikras proto ir beprotybės dialogas; bent šiuo požiūriu tai istorijos atkarpa „iki“ didžiojo arba galutinio padalijimo tarp proto ir beprotybės. Antra, anapusybę pozityvių marginalijų pavidalu galime suprasti kaip savotišką išstumtų turinių talpyklą, kurią duota epocha pildo policinių ar medicininių priemonių pagalba. Tokie turiniai pastebimi ir apibūdinami pozityviai – t.y. jie neišstumiami į „absoliutų“ anapus; kartu jie yra anapus istorijos ta prasme, kad

yra jai nereikšmingi, nepakliūva – ar bent jau ilgai neišsilaiko – jos žvilgsnio fokuse. Žinoma, čia mes kalbame apie beprotybę kaip psichinės ligos įvairovę.

Pastaroji samprata istoriją apibrėžia kaip racionalaus intelekto valdomą erdvę; išstūmimas anapus istorijos negali būti suprantamas pažodžiui, jis reiškia, kad tokioje erdvėje atsiranda savotiški „ne-proto“ inkliuzai, kurie, be abejo, apdovanoti tam tikru raiškos akivaizdumu, bet tas akivaizdumas neturi galios bent kiek ryškiau paveikti istoriją. Tokia beprotybė – nes kalbame, žinoma, apie ją – priklauso istorijai kaip jai nereikšminga marginalija. Tačiau šis teiginys problematiškas ta prasme, kad teisingas tik tam tikroje – proto vienvaldystės perspektyvoje, nepastebinčioje savo priklausomybės nuo išstumtų turinių. Taigi kartais beprotybės „anapus“ gali būti suprantama kaip vegetacija proto organizuojamos erdvės paribiuose; čia ji aptinkama akivaizdžios, bet beteisės ir nebylios figūros pavidalu, marginaline psichinės ligos paslaptimi. Tam tikra prasme tai ir yra represuotų turinių talpyklos vizualizacija, emblema, nurodanti į istorijos „pasąmonę“. Tai regima esencija viso to, kas pasirinkimo gestu atstumiamas kiekvienu dabarties dalijimo momentu.

Foucault atskiria „dialektinį“ istorinės raidos suvokimą, pagrįstą save plėtojančiomis „pozityviomis“ jėgomis, nuo istorijos, kuri plėtojasi atsiskirdama nuo to, kas nėra istorija, nuo to, kas neegzistuoja pozityviai, bet turi galią tokį pozityvumą steigti. Kaip sako pats filosofas, čia dialektinis raidos modelis supriešinamas su „nebyliomis tragizmo struktūromis“, aptinkamomis prieš istorinio laiko pradžios. Mat būtent

„Nietzsche parodė, kad Vakarų istoriją kuriantis tragizmo struktūra – tai tik atmetimas, užmarštis ir nebylus tragedijos nuosmukis.“¹⁵ Tai „centrinė patirties forma“, nes ji „istorijos dialektiką sieja su tragizmu per patį tragedijos atmetimo faktą“¹⁶. Aplink šią centrinę patirtį gravituoja daug kitų, kurios visos kartu Vakarų kultūros paribiuose ir kuria kraštutinę jos ribą, apibūdindamos ją kaip pirminio skyrimo pėdsakus. Čia svarbiausia išgirsti, *kad atmetimo judesys būtina yra tam tikra priklausomybės forma; ir ne bet kokia, o išimtinai reikšminga – juk būtent išstūmimo / skyrimo judesys skelbiamas istorijos saviplėtros sąlyga*. Akivaizdu, kad Foucault Nietzsches pamoka svarbi ne tiek konkrečiais išstūmimo turiniais, kiek pačiu išstūmimo modeliu ir jo vieta istorijoje.

Kokį istorinės raidos modelį siūlo Foucault? Tai, kas istorijoje išstumta, kas atmesta ir pamiršta, turi ne mažesnę valdžią nei tai, kas joje yra pozityviai – nes tai, kas yra, yra tik per atmetimo ir užmaršties judesį. Būtent jis teigia bet kokį istorijos pozityvumą, nors iš jos pozicijų perskaitomas tik kaip tuštuma, nebylumas ir save ištrynęs pėdsakas. Todėl filosofas kalba ne apie bet kokią, o būtent Vakarų istoriją – tokioje perspektyvoje nėra visuotinės istorijos, bet daug skirtingų istorijų, apibūdinančių save per tai, ką jos atmeta. Todėl *Vakarų istorija aprėpia ne tik regimus jos pėdsakus, bet ir visa tai, ką ji savyje ištrynė, nukeldama į anapus – savotišką istorinę sąmonę*. Taigi Foucault „individualizuoja“ istoriją ir kartu suteikia jai anapusių, nustatydamas tarp jų abipusę, bet nelygiavertę priklausomybę. Toks požiūris – pasipriešinimas hėgeliš-

kai istorinės dialektikos sampratai, gebančiai priešybėms visada rasti bendrą vardiklį ir tuo pačiu užtikrinti jų turinių apykaitą. Tam tikroje perspektyvoje visa Foucault refleksija gali būti vertintina kaip klausimas: ar gali galutinė redukcijos riba būti ne vienis, bet dviejų elementų priešprieša. O jei gali, tai kokie tai elementai, ir kas užtikrina tarp jų būtiną „apykaitą“?

Istorinės sąmonės metafora čia neatsitiktinė. Foucault jos tiesiogiai nemini, bet pozityvusis istorijos registras neabejotinai atkartoja sąmonės veiklą bei jos priklausomybę nuo sąmonės, kurią ir užpildo iš sąmonės išstumti turiniai. Pastarieji nebeegzistuoja sąmonei, bet veikia ją kaip anapus slypinti galia, aptinkama, beje, tik per pozityvųjį oponento / sąmonės aktyvumą. Visa tai, sekant Foucault, galima pavadinti ribos patirčių terminu. Teritorijos, kuriose kultūra aptinka savo kraštutinę ribą, nustato distanciją, per kurią ji nori nenori sąveikauja su tuo, ką pati atstumė. Tokios teritorijos apibūdinamos paradoksaliais kartografijos kalba, kurioje išskiriama demarkacinės linijos galia, o ne jos žymimų teritorijų požymiai. Ką čia reikia išgirsti? *Skirianti ribos galia neišvengiamai yra ir siejanti galia, atskirtas teritorijas surakinanti abipusių nuorodų šuoliuose*. Šie kontrabandiniai šuoliai, šie abipusiai sienos pažeidinėjimai, į sceną išveda transgresijos kategoriją, kuri bene geriausiai nusako abipusę atskirtų sričių priklausomybę, kai kiekviena pusė apibūdina ne tiek save, kiek savo užribius, ir tik per juos – save. Tačiau transgresijos kategorija – ne šio straipsnio tema, nors neįvardytu pavidalu ji ir

dalyvauja tekste: juk skiriamasis gestas tam tikru mastu atkartoja būtent transgresijos funkcijas.

Santykiai su beprotybe Vakarų kultūroje taip pat gali būti nusakomi ribos patirties terminu, apvalant pastarąjį nuo bet kokio egzistencinio psichologizmo: tai ribų nustatymo ir jų pažeidinėjimo perspektyva, reginti Vakarų istoriją per savotišką „plyšio ontologijos“ prizmę. Istoriją, tampančią savimi tik per skyrimo gestus, gramzdinančius nebūtin jai „nepriimtinius“ turinius. Pastarieji – arba tiesiog beprotybė – tai ne tik istorijoje regimos psichinės anomalijos formos, beprotybė – tai visi atstumti ar nepasirinkti turiniai, istorijos nuosėdos, pildančios nebūties „fondus“. Todėl, kalbėdami apie negatyvųjų būties registrą, „priglaudžiantį“ atstumtuosius turinius, mes neišvengiamai kalbame apie beprotybę. Istorija nėra vientisa. Ji akivaizdžiai nevientisa kaip erdvėlaikį užpildantis fenomenologinis daugis, bet dar svarbiau, kad šis daugis yra fundamentalesnio paskirstymo pasekmė, paskirstymo, kuri per istorijos plyšius vykdo jėgos, čia vadinamos skiriamaisiais gestais, steigiančios istoriją kaip jau sudalintą ir po šiuo sudalijimu slepiančią savo plyšius. Tad kas tokia kontekste yra istorija? Istorija Foucault – tai visada jau sudalintos teritorijos įsisavinimas, paslepiančios plyšius, per kuriuos toks sudalijimas tik ir įmanomas; istorija – tai fundamentalių skyrimo gestų kontinuacija, iš principo negalinti aptikti šių gestų, nes pati gimsta kaip jų pasekmė. Kita vertus, istorija – tai nuolat save apvalanti sritis, kuri per minėtus plyšius išstumia sau nereikalingas „nuosėdas“. Štai „rato pa-

vidalo“ judesys, palaikantis istorijos tėkmę: *savimi istorija tampa atsispirdama nuo nebūties ir toliau plėtojasi kažkuria briauna į ją vis grįždama.*

Galima pasakyti paprastai: istorija kaip pozityviai „užpildytas“ erdvėlaikis, taip pat intelektu besivadovaujantis mąstymas kaip jį atspindinti galia įmanomi vien per santykį su beprotybe, nors tas santykis tėra atsiribojimas ir neigimas. Kita vertus, šis santykis yra kažkas nepalyginamai daugiau – ir tai bene svarbiausia žinia, kurią mums nori pasakyti Foucault: *atribojimo / neigimo pastanga (ne-proto atstūmimas) kartu yra ir inicijuojantis pozityvios būties steigimo judesys.* Foucault siūlomą modelį, perfrazuojant filosofijos šampus, galima apibendrinti maždaug taip: *atskirti – vadinasi, būti.* Nereikia net pridurti, kad būti, t.y. – priklausyti istorijai, pirmiausia reiškia būti „protingu“. Būtent tokia kontekste tampa akivaizdi beprotybės „funkcija“: *per savęs atstūmimą leisti būti istorijai bei ją atspindinčiai galiai – „sveiku protu“ besivadovaujančiam mąstymui.*

Tokia kontekste akivaizdi ir valdžios problematika: išstumti, represuoti beprotybę reiškia ne tik nugalėti, atimti kalbą, primesti savo valią. Svarbesnis atvirkštinis santykis, kuriuo *represuojantis judesys patenka priklausomybėn nuo represuojamų turinių.* Kitaip tariant, atstumdamas jis suteikia jiems valdžią. Galime šią abipusę priklausomybę struktūrą pervardinti negatyvaus ir pozityvaus būties registrų priklausomybe arba priklausomybe tarp istorijos ir ją steigiančių skyrimo gestų. O kai nuo istorijos atstumtą nebūtį pakeisime beprotybės terminu, gausime tą priklaus-

mybės formulę, kuri, anot Foucault, bene geriausiai apibūdina paskutinių amžių Vakarų: „beprotybės būtinybė Vakarų kultūroje siejasi su istorijos galimybe“¹⁷ Tokiame kontekste turime dvi beprotybės figūras: *beprotybę kaip pozityvaus būties registro negatyvą ir / arba to negatyvo vizualizaciją istorijos / proto valdžios erdvėje*. Tai, ką „protingas mąstymas“ atstumia kaip nepriimtinas ir tuo pačiu pamirštamus turinius – bei tų turinių įakivaizdinimą psichinės ligos paslapyje. Istorijos organizuojamas pasaulis – tai proto viešpatija, kurioje beprotybei skiriami tik periferiniai anomalijos / „inkliuzo“ vaidmenys. Pati istorija savo konstituojančių prielaidų lygmenyje – jau pamatinės beprotybės kaip „istorijos plyšio“ arba vaisingos nebūties kompetencija. Vadinasi, Vakarų žmogus Foucault – jokiū būdu ne universalus žmogaus tipas. Tai istoriškai kintanti duotybė, o jos galiojimus riboja paskutinių kelių amžių kultūrinė chronologinė erdvė. Būtent šio laikotarpio Vakarų žmogus *save apibrėžė tokiu fundamentaliu atribojimo gestu, kuris atskyrė jį nuo Kito – visų atstumiamų turinių „talpyklos“*. Nuo šiol beprotybė ir protas Vakarų kultūros ir mąstymo tradicijoje iškyla kaip dvi savyje užsisklendusios duotybės, kurios gali santykiauti tik per tarpininkaujantį diskursą, kurio konkrečias istorines formas nustato refleksyvus protas, pasitelkdamas psichiatrijos metodologines prieigas ir retoriką. Kuo tokiaime naujame socialiniame ir idėjų istorijos kontekste tapo Vakarų žmogus? Ribos arba išorinio kontūro „kategorijomis“ nusakoma duotybė, kuri apibūdina *save pirmiausia per santykį su tuo, kuo ji nėra*.

Foucault konceptualiai atskiria „dialektinį“ istorinės raidos suvokimą, pagrįstą *save plėtojančiomis „pozityvomis“ jėgomis, nuo istorijos, kuri plėtojasi atsiskirdama nuo to, kas nėra istorija, nuo to, kas neegzistuoja pozityviai, bet turi galią tokį pozityvumą steigti*. Šis esminis skyrimas pagrįstas fundamentalia ontologine prielaida: būtis – tai ne tik istorijai priklausanti erdvė, aprėpianti visus esamus ir įmanomus pozityvius faktus. Būtis – tai ta vaisinga tuštuma, kuri tik ir leidžia pastariesiems būti, kitaip tariant, būtis – *tai pozityviai neapčiuopiama tuštuma, ontologine valdžia apdovanotas „niekis“*. Galima pateikti ir „platesnį“ būties apibrėžimą, kuris aprėptų ir nebūtį, ir jos atsikartojimą pozityviu pavidalu. Ką tuo nori pasakyti Foucault? Pozityvios istorijos registras nėra „savipakankamas“, todėl nepaaiškinamas be nuorodos į istorijos anapusybę. Tai savita „metafizinio“ vienio koncepcija, vienio kaip potencijos, kuris pozityviai neegzistuoja, bet per skyrimo / atmetimo gestą turi galią atkartoti *save empiriniais pavidalais*. Skyrimo / atmetimo gestas – arba per jį „atsikartojantis“ negatyvusis būties registras – yra istorijos šaltinis, jos raidos požiūriu galintis būti nusakomas trimis pavidalais: *kaip skyrimas anapusybėje, pradedantis istoriją kaip tokią; kaip pasirinkimo gestas, inicijuojantis naujos epochos pradžią ir taip nukreipiantis istorijos eigą nauja kryptimi; ir kaip kiekvienu dabarties momentu realizuojamas pasirinkimo gestas*. Bet nesvarbu, kuriuo pavidalu šis gestas inspiruoja istoriją, – iš pastarosios jis teapčiuopiamas kaip nebūtis, kaip tai, kas neišvengiamai užmirštama, kas pa-

slepiaama po skyrimo rezultatais: suverenaus proto ir jo atstumtų turinių priešprieša.

Ir pagaliau ši priešprieša *istoriją nu-sako kaip Protą ir Beprotybę – dvi atskiras bei viena kitai soetimas teritorijas*. Žmogus save aptinka susitapatindamas tik su viena iš jų. Tačiau aptikdamas save kaip protingą jis kartu aptinka „turįs“ valdžią beprotybės atžvilgiu. Bet koks beprotybę tiriąs mokslas grindžiamas tokios valdžios prielaida. Ši samprata nebando minėtų teritorijų apibūdinti kaip tokių – ji kalba apie istoriją kaip valdžios santykių diskursą, kuris per proto ir ne-proto skirtį įtvirtino vienos „pusės“ viešpatystę ir tuo pačiu „pavergė“ kitą pusę. Vadinasi, vienis ir daugis – tai nebūtis ir pozityviai apčiuopiama istorija. Istorijos plyšys – jų sąsają įtvirtinanti metafora. Kartu plyšys –

daugio pradžia, skiriamasis gestas, kuriuo vienis / nebūtis save reorganizuoja, pervedama į pozityvios būties registrą. Todėl *atribojimo / neigimo pastanga (ne-proto atstūmimas) kartu yra ir inicijuojantis pozityvios būties steigimo judesys*. Foucault siūlomą modelį, perfrazuojant filosofijos šampus, galima apibendrinti taip: *atskirti – vadinasi, būti*.

Tai reiškia, kad atmetimo judesys būtinai yra tam tikra konkreti priklausomybės forma. Per ją represuojantis gestas patenka priklausomybėn nuo represuojamų turinių. Tokiame kontekste tampa *akivaizdi beprotybės „funkcija“: per savęs atstūmimą leisti būti istorijai bei ją atspindinčiai galiai – „sveiku protu“ besivadovaujančiam individui*. Iš čia plaukia principinė išvada, kad tokiu būdu beprotybė gali tapti istorijos ir joje karaliaujančio „protingo žmogaus“ būties sąlyga.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ M. Foucault. *Nietzsche, généologie de l'histoire*. – Paris, 1971, p. 153.
- ² M. Foucault. *Seksualumo istorija*. – Vilnius: Vaga, 1999, p. 5.
- ³ Ten pat.
- ⁴ Ten pat, p. 9.
- ⁵ Ten pat, p. 5.
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ Ten pat.
- ⁸ Ten pat, p. 6.

- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat, p. 7.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Ten pat, p. 7–8.
- ¹⁶ Ten pat, p. 8.
- ¹⁷ Ten pat, p. 10.